Пахне чебрець, пахне духмяний полинь, сіріючи рясними кущами над стежкою. КрутО в'ється та стежка під гору. Йде по ній худий, виснажений чоловік. То полиню зірве, то пучечок чебрецю понюхає, перепочине трохи... Ось і улюблений вигін. Звідси добре видно село Харківці, густо заквітчане садами. Ніде вже ні вогника. Тільки на вулиці десь дівчата й хлопці співають журливу ґіісню:

Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці, Бо на вечорницях дівки чарівниці!..

Світить у небі місяць. СтояТь нерухомо на вигоні глитайські вітряки. Далеко лягає від них крилата тінь. По цей бік — кладовище. Тихі могили. Чорні хрести, визираючи де-не-Де з рясної зелені, нагадують людину з розп'ятими руками. Співають невгомонні солов'ї.

Душно.

Чоловік розстібає комір сорочки, йде далі, до урвищ. Там ніколи й піхто не буває. Любить він лягти тут на траву, дивитися па місяць і мріяти, мріяти...

Ой, яка ніч! Яка прекрасна ніч!

Знову душить кашель. Над головою пролітає ширококрила птиця, а за хвилину з найближчого вітряка чи кладовища чується тужливий, схожий на плач немовляти, крик сови.

Чорні хрести нагадують йому чомусь про смерть, і він тихо вимовляє сам до себе:

— Мабуть, Архипе, поганяй до ями!

Бліде обличчя освітлює ясен місяць. Тьохкають солов'ї, пахнуть весінні трави — не хочеться думати про свою хворобу. Архип лягає на теплу землю, заплющує очі.

Хтозна-звідки налітає вітер, шарудить у траві. Потім виростає грозова хмара, швидко насуваючись до села. Архип, сидячи над урвищем, спостерігає, як швидкі блискавиці, ламаючись у всіх напрямках, крають чорну пелену неба, освітлюють на мить далекі хутори і села.

Зривається буряний вітер, приємно охолоджує лоб.

— Яка краса! — милується він блискавицями. Рокоче грім. Удари його стають все гучнішими.

...Не встигає Архип дійти до двору, доганяє його тепла злива, і до хати повертається він мокрий як хлющ.

Довго не може заснути. Холодний піт укриває його змучене тіло. Невідступно стежить за ним мати. Нечутно підходить вона до нього, і в її голосі відчуває син безмірну любов і водночас тривогу.

— Що тобі, Архипе, погано?

— Ні, мамо, нічого. Ідіть спати. Скоро світатиме.

— Дарма. Я ще висплюсь.— І вона не одійшла від ліжка, доки не заснув Архип. А на ранок у нього потекла горлом кров.

Брат Ярема запріг коня. Прощалася з сином мати, витираючи кінцем хустки завіяні горем очі.

— Плачете, мамо, немов у могилу мене виряджаєте... Я полежу в лікарні, може, одужаю...

— Ой сину...— ще дужче застогнала мати.

— Поганяй, Яремо!

Кінь рушив з двору. Архип подивився на кладовище, біля якого, звиваючись, лягла стежка до вигону, тихо промовив:

— Мабуть, вчора ото була остання моя прогулянка.— І, помовчавши трохи, додав: — Як будеш мене ховати, Яремо, то вибирай таке місце, щоб звідти все село було видно. Тополі на моїй могилі посадиш. Я люблю... Добре вони шумлять. А на хресті напишеш так: "Архип Тесленко, український письменник. Народився року божого 1882, лютого 18, помер року божого 1911..."

Закашлявся.

— Може, одужаєш,— глухо промовив Ярема і, вдаривши коня батогом, помчав бистріше.

Лікували Архипа в селі Лука, але він добре знав: недовго лишилось йому жити.

...Безсонна ніч. На столику стоїть укручена лампа. Перед Архипом виростає образ харківецького босяка Ореста, що багато обходив і об'їздив земель, багато бачив світу й немало зазнав на віку своїм людської кривди. Ось він заходить у садочок, сідає поблизу калини.

— Пишете?

— Пишу,— відповість, бува, Архип, залишаючи свою роботу.

— А я так думаю,— починає Орест, закурюючи цигарку,— хоч роби, хоч не роби — все одно помреш. То я краще не робитиму, а їсти буду, що бог пошле.

Харківецькі глитаї не раз сміялися: "Дивіться, мовляв, люди добрі, з ким Архип кумпанію водить".

Наче хвиля за хвилею набігає на берег,— так спогади з минулого постають зараз перед Архипом. Зникає образ Ореста, а натомість пригадується вечір, коли до Архипа вбігла двоюрідна сестричка Оксеня й, показуючи на вікна, збентежено повідомляла:

— Ой Архипе, стражники їдуть... Он, бачите... Уже до нас у вулицю завертають.— Архип вибігає в садок, занурюється в сніг... і так лежить кілька годин.

То, як привид, постає чомусь миргородська в'язниця. Ніч. У далеких камерах починає несамовито кричати людина. Архип прокидається.

— Що це? Ви чуєте, чуєте? — Крики стають виразнішими. Вони гонять в Архипа поза шкірою холод, напружують нерви, запалюють ненавистю серце.

Прокидається сусід.

— Чуєте? — звертається до нього Архип.— Що там таке?

— Хіба вперше,— говорить сусіда, і собі прислухаючись.-— Це катують в'язнів.— І знову засинає.

Та Архип не може заснути до світанку... Він виступає проти катувань, і його садовлять у камеру-одиночку...

То пригадався етап до Сибіру, широкі омські степи, село Би-стрево поблизу невеликого міста Глазова, де відбував Архип заслання. Звідти викликали його на суд у Ромни.

— Він підбурював харківецьку бідноту палити наші вітряки.

— Він кумпанію водить з босяками. Є у нас такий Орест...

— Намовляв голоту вітряки наші перекидати...

■— Він революціонер... Небезпечна людина... В бога не вірує. Але істотних доказів про участь у підпалі вітряків не мали глитаї.

Як у калейдоскопі, проходять перед ним дитячі роки, школа, піп, що з ним не раз доводилося сперечатися на уроках закону божого.

І, може, згадка про попа навіяла зараз йому спогади про двоюрідну сестру Зіну Московець. Вона закінчила сільську школу на п'ятірки, була дуже вродлива й розумна дівчдаа. Добрі люди допомогли їй продовжувати освіту на державні кошти в Петербурзі.

Якось ранком, коли Архип працював під калиною, прибігла до нього маленька Оксеня. Оченята блищать, іскряться радістю.

— Ага, вгадайте, хто до нас приїхав? От і не вгадаєте. Архип піймав Оксеню за руку, посадив собі на коліна.

— Невже Зіна повернулась? Стали здивованими оченята.

— А ви звідки знаєте? Вона вже не поїде більше до міста. Буде вчителькою. І вона просила мене передати, що зараз сюди прийде, що дуже хоче з вами побачитись. От і все.

Оксеня, вирвавшись з Архипових рук, як вітер помчала до перелазу.

Пригадуються Архипові літні вечори, коли збиралися до нього в сад під стару яблуню харківецькі вчителі. Приходила сюди і Зіна, весела, жартівлива, винахідлива.

— А що, коли б п'єсу нам поставити? — запропонував якось учителям Архип.

— Мороки не обберешся. Все одно заборонить начальство.

— А може, й не заборонить,— озвалася Зіна.— Ти, Архипе, тільки хорошу п'єсу вибери.

Часто вечорами Зіна Московець ходила з Архрпом на вигін, до урвищ. Там зривала пахучий чебрець, милувалась краєви* дами.

— Заспівай мені, Зіпо, яку-пебудь пісеньку.

Зіна співала. Архип слухав, а потім і сам починав підспівувати.

Минуло літо. Жовтіли харківецькі садки. Зіна Московець пішла до благочинного просити посаду вчительки. Не стала вона перед попом на коліна, як це робили інші молоді вчительки, не поцілувала руки і цим розгнівила благочинного.

— Ти в Петербурзі вчилася?

— В Петербурзі, панотче.

Нічого більше не спитав у молодої вчительки, але відповідь його була холодна, сповнена зневаги і неприязні;

— Нема посади. Треба почекати. Зіна вийшла з кімнати.

Зустрілась того дня з Архипом, розповіла про благочинного.

— Він хотів, очевидно, щоб я стала перед ним на коліна. Ніколи в світі! — І благородною гордістю засвітились у неї очі.

Роз'їхалися вчителі. Почалося навчання в школах, а Зіна все вдома сидить.

Навідувалась до попа — знову та ж сама відповідь.

— Нема вакансії. Чекай. Може, діждешся.

— Доки ж його ждати? Вже навчання почалося.

— Ну то й що я зроблю? Не відкрию ж я нової школи для тебе.

Зіна Московець вирішила більше не звертатись до попа. Повернулася додому зажурена, та не помітили її журби ні мати, ні сестричка Оксеня.

— Завтра, мамо, до мене гості прийдуть — учителі. Треба буде прибрати в хаті.

Настала ніч. Спить мати, батько, спить сестричка. Зіна одягає найкраще своє вбрання і нечутно виходить па подвір'я. А ранком до Архипа прибігла стриножена мати.

— Зіна у вас?

— Нема. А що таке? Чим ви схвильовані?

— Та звечора лягла спати. "До мене, — каже,— мамо, завтра вчителі прийдуть". Я раненько встала, а її вже нема. Хіба знову до благочинного пішла? — і тітка подалася з двору. Та у благочинного ЗІІІІІ теж не було.

До вчителів, і до подруг ходила, але ніхто з них Зіни не бачив і нікого з них не запрошувала вона до себе в гості. Занепокоїлась мати.

— Де дочка? Де Зіна? Я була у вчителів, була в подруг — ніде нема нашої дочки.

Плакала мати, втішав її чоловік.

— Та заспокойся, стара. Заблудити ж вона не може і загубитися не може. Можливо, Зіна до Петербурга виїхала. Завтра пошлемо листа.

— Чого їй туди їхати? Вона б же сказала мені,— непокоїлась іще дужче мати і знову йшла з двору. Кожний день приносив все більше мук і страждань. Уже ходила й біля річки, одга-няла геть жахливі думки про самогубство Зіни. Блукала в полі, заглядала в урвища ярів,— ніде не знаходила.

Все село, довідавшись про горе Московчихи, співчувало їй. Хто як умів — пробував втішати матір.

І тільки на шістнадцятий день довідались нещасні батьки про свою доньку. Труп Зіни Московець виплив на поверхню води біля пожовтілих верб. Не прийшла мати на похорон дочки. Три дні й три ночі блукала вона, мов навісна, по полю, розпатлана й дика, рвала на собі волосся, щось кричала у тихі простори, лякаючи прохожих. І повернулася лише на четвертий день, тиха й чорна, як земля. Не жити, мабуть, їй на світі, пропаде з горя за дочкою. Минуло кілька днів — не плакала. А потім щодня на доччину могилу ходить, тужить. І вночі тужить — аж страшно стає.

Архипа вразила смерть Зіни. І одного дня під густим кущем калини на чистому аркуші паперу він написав назву оповідання "Стрічене життя", змінивши тільки ім'я Зіни на Оленку. її Образ постає зараз перед Архипом. Немов живу, бачить він красуню дівчину з довгими косами, у вишиваній сорочці, керсетці й плахті. На неї задивлявся не один парубок і не один учитель. І таку дівчину довели до самогубства.

Душно.

Архип підводиться в ліжку, відчиняє вікно, з хвилину стоїть, жадібно вдихаючи нічне пахуче повітря. — Жити! Як хочеться жити!

Тьохкає перед вікном соловей. Десь у щілині сюрчить цвіркун, і це нагадує Архипові рідну хату. Поруч у великій палаті метається, стогне хворий.

"Ну що ж, пора..." — думає Архип і підходить до столика. У нього туманіє голова, тремтять ноги. Але він, напружуючи всі свої сили й волю, сідає на білу табуретку, починає писати передсмертний лист до брата Яреми.

"Оце, дивись, посилочка. Тут оповідання моє. Ото голка стримить,— зашиєш і здаси на пошту. Воно й не кінчене, і переписано погано, та нічого. Місяців через п'ять-шість запитаєш у редакції про його так:

Високошановний п. редакторе!

А що чути за оповідання мого покійного брата "В пазурах людний"? Якщо не погодилось до друку, то пришліть мені його накладною платою. (Вкажеш свій адрес).

Потім зостаються мої оповідання, друковані в "Раді" тощо. Оце в пакуночку за 1910 рік. А у тій хаті, в грубці, в ящичку — за 1906-й (пориєшся). В цьому ящичку і материні гроші. Чуєш? У грубці, в тій хаті.

Оповідання ці бережи, бо не здобудеш ніде. Бач, газета тільки день живе, а може, хто надума видать їх окремою книжечкою,— от у тебе й будуть, буде з чого видавать. Ще є мої оповідання у "Новій громаді", книга третя, сьома і одинадцята, потім у "Світлі" одно, книга третя, у "Селі", окрім "Страч. життя", є оповідання "Тяжко", № 38. Потім зостаються пісні. Оці колядки, щедрівки, веснянки, петрівки — можеш і ти переписать, тільки кожну колядку чи пісню треба переписувати по один бік паперу і не в тетрадці, а на окремому листкові, хоча б і саму найменшу пісню. Яка пісня — такий і листок. А перепишеш — одішлеш: Киев, Паньковская, № 8, квартира 6, Марии Николаевне Гринченко.

За весільні — як знаєш. А книжки українські, які є у мене,— це мені подарила ця ж Грінченчиха. Гроші не платив я за них. До Грінченчихи, якщо будеш посилать колядки, звертайсь так: Високошановна добродійко!

Оце, що переписав з зшитка покійного брата, посилаю вам.

З повагою Ієремія Т.

На всякий випадок мій адрес (вкажеш).

Архип.

"Раду", що на мене виходить, виписує Співак, а "Літ.-науко-вий вісник", "Засів" і "Світло" — виписую я. Скористуєшся. Тільки обережно..."

Архип поклав ручку і ледве дійшов до ліжка. Кашель, здавалося, розривав груди. На столику горіла невкручена лампа. Не міг підвестися, щоб вкрутити в ній ґнотика. Потім кашель затих. Увійшла санітарка, хотіла зачинити вікно, але Архип попросив:

— Не треба... Така ніч тепла. Хай буде відчинене.— Помовчав трохи, а тоді спитав: — Яке число завтра?

— П'ятнадцяте червня,— відповіла санітарка і тихо вийшла з палати.

А він дивився крізь вікно в сад і залюбки слухав, як линули з вулиці молоді й сильні голоси, виспівуючи знайому пісню.

Ще треті пінні пс співали, Ніхто піде по гомонім. Сичі и пно перекликались, Та яті ра:і у рал скрипі".

Налетів вітер, зашуміли кропи дерев, і той шум паче заколисував Архииа. Смерть надійшла тихо, як сон, на світанку.

с. Лука, 1939